

Мр Владо П. Лутовац Самоград

Полимски музеј, Беране polimskimuzej@t-com.me

Анстракт: Већ дуго низ година ЈУ Полимски музеј у Беранама спроводи археолошка истраживања утврђења Самоград који се налази у селу Пријелози у Општини Бијело Поље. Ово је јединствено утврђење, готово природно утврђено, коришћено је за насељавање од бронзаног доба па све до средњег вијека. У досадашњем периоду утврђени су правци пружања бедема, лоцирана је главна капија, зид који одваја акрополу од подграђа. Истражена је базилика екстра мурос, која се налази јужно од капије утврђења и базилика интра мурос која се налази у подграђу, улазна капија, објекти прислоњени са унутрашње стране западног бедемског зида и бедем који одваја акрополу од подграђа. Готово над свим откривеним архитектонским остацима спроведене су конзерваторске мјере, дјелимично су надзидани и формирана им је заштитна капа.

Кључне ријечи: базилика, рано хришћанство, мортаријум, ампула за свету воду, златни крст.

Самоград, или Каменград како се назива у народним предањима (Лутовац, 1973: 125), се налази на ријеци Брзави на око 4,5 км узводно од Лима, готово под самим масивом Бјеласице. На купастом пропланку, дијелом прекривеном густом шумом, издиже се необично утврђење. То је простор од пола хектара, оивичен са седам великих и високих громада стијена, чија висина варира од 30 до 80 м. (Сл. 1). Простор између стијена попуњен је беедемима чије су осипине и данас видљиве. Старији мјештани памте добро очуване дјелове бедема као и зидове унутрашњости утврђења, које је природно подијељено на горњу (50 x 20 м) и доњу (50 x 70 м) зараван које су издвојене неком врстом подзида, сасвим зарушеног. (Мркобрад и Јовановић, 1989: 31).

Историјат археолошких истраживања

На Самограду су прва сондажна археолошка истраживања обављена током 1988. (Мркобрад и Јовановић, 1989: 31–46) и 1989. године (Мркобрад и Лутовац, 1990: 135–139) од стране Центра за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, у сарадњи са Полимским музејом у Беранама и Завичајним музејом у Бијелом Пољу. Том приликом су отворене четири испитне сонде и један испитни ров. Сонда 1 постављена је уз унутрашње лице југозападног бедема подграђа, на доњој заравни; сонда 2 уз унутрашње лице сјеверног бедема на горњој заравни; сонда 3 на око 70 метара испред Самограда (на западној, прилазној, страни); сонда 4 уз источни бедем на доњој заравни и Ров А на простору сакралног објекта који се налази ван утврђења (*базилика екстра мурос*). У другој кампањи, спроведеној током 1989. године, откривен је наос *базилике интра мурос* а дјелимично је истражен наос *базилике екстра мурос* (Лутовац, 2009: 245–256).

Полимски музеј у Беранама је започео сондажна археолошка истраживања 2010. године, на простору капије града која се налази на западној страни, готово уз највишу литицу на сјеверној страни подграђа. Послије истраживања остаци капије су конзервирани и подигнути у висину од око 3,50 м.

Систематска археолошка истраживања, Полимски музеј предузима 2014. године када је у потпуности истражена *базилика екстра мурос*. Овај простор је обиљежен као Сектор

И, а истраживања су вршена преко квадратне мреже са квадратима, димензија: 4 x 4 метра. Тада су откривени сви остаци зидова базилике а наос је испражњен до нивоа пода. Током 2017. године предузета су систематска археолошка истраживања *базилике интра мурос*, на простору обиљеженом као Сектор III, а настављена су истраживања у *базилици екстра мурос* која су имала за циљ уклањање средњовјековне некрополе из наоса базилике. У овој кампањи извршено је сондирање јужне, ранохришћанске некрополе са три испитне сонде. Простор некрополе је обиљежен и издвојен у Сектор II. У кампањи организованој 2018. године, спроведене су конзерваторске мјере на откривеним зидовима *базилике интра мурос* а отпочета су систематска археолошка истраживања остатака објеката прислоњених са унутрашње стране југозападнoг бедема – у подграђу (Сектор IV). Током 2019. године отворена су два квадрата, димензија 4 x 4 метра испред улаза у *базилику интра мурос*, ради детаљног сагледавања стратиграфских слојева Самограда. Упоредо са овим истраживањима откривени су и остаци бедема који издвајају акрополу од подграђа, а конзерваторске мјере су спроведене на остацима стамбених објеката откривених у подграђу са унутрашње стране југозападнoг бедема.

Одбрамбена архитектура

Унутар купастог стјеновитог узвишења, које се уздиже над плодним и благим падинама лијеве обале Руишке ријеке, подигнуто је античко, а потом и рановизантијско утврђење (Сл. 2).

Ријеч је о простору површине од око пола хектара оивиченом са седам великих и високих стијена, висине од 30 до 80 м. Простор између стијена повезан је моћним бедемима који су и данас видљиви. Унутрашњи простор природно је подијељен на два дијела, виши и мањи плато на сјеверној и нешто виши и нижи плато на јужној и југозападнoј страни. Висинска разлика између ових платоа је око 10 м. На основу досадашњих археолошких истраживања јасно су издвојене двије грађевинске фазе, на бедемима и откривеним објектима.

У првој грађевинској фази, подигнуто је утврђење изградњом бедема, широких 1,40 м, између група стрмих стијена на горњој и доњој

заравни. Остаци овог бедема откривени су у сондама И и II, отвореним 1987. године, као и у Сектору II приликом истраживања спроведених 2018. Бедеми овог периода рађени су од неправилних квадратних блокова слаганих у равне хоризонталне редове спојене кречним малтером. Зидови се пружају ободом стрмина од једне до друге окомите стијене на тај начин затварајући унутрашњи простор утврђења. Немамо података о евентуалној капији, али се на основу конфигурације терена може претпоставити да је она интегрисана у бедеме током неке од каснијих обнова (Сл. 2).

У другој грађевинској фази, подигнути су нови бедеми ширине 1,70 м на доњој и 1,40 м на горњој заравни. Рађени су у истој техници као и старији бедемски зид с тим што су камени блокови немарније клесани, доста неправилни, са само једним пажљиво обрађеним лицем. У овом периоду подигнут је и бедемски зид који одваја акрополу од подграђа. Овај преградни бедем је широк 1,60 м а подигнут је на стрмини непосредно испод равни горњег платоа. Рађен је у истој техници као и западни бедемски зид а очуван је у висини од око 1,50 м. Бедем који раздваја акрополу од подграђа почиње са окомите литице на источној страни (непосредно изнад *базилике интра мурос*) и пружа се ка западу у дужину од око 27,90 метара (Сл. 2). Непосредно уз стијену на западној страни остављен је узан пролаз ка акрополи, широк око 1 м. Пролаз је високо у бедемском зиду па је неминовно морала постојати нека платформа или степениште за лакши прилаз. Пошто је изграђен на стрмини ка доњој равни, бедем је ојачан контрафором, дугим 18 а широким 0,40 м.

Капија утврђења је откривена на западној страни подграђа у југозападном бедему, готово уз саму стјеновиту литицу која се налази на сјеверној страни (Сл. 2). Чини је пролаз широк 2,95 м и заштитни зид подигнут испред улаза. На улазу се налазила дрвена двокрилна капија о којој свједоче налази великих клинова са широком квадратном главом којима је била окована. Улаз је био скривен и заштићен једним слободностојећим зидом подигнутим испред капије, на растојању од око 7 м. Овај преградни зид је прислоњен на литицу која се налази на сјеверној страни, а пружа се ка југу у дужини од око 6 м. Спољашње платно југозападнoг

бедемског зида, од улазне капије ка југу, откривено је у дужини од око 65 м, а сачувано је у висини од 2,10 м, на сјеверној до 1,50 м, на јужној страни.

Сакрални објекти

Базилика екстра мурос

Архитектонски остаци ове базилике налазе се на око 50 м јужно од капије утврђења, готово под самим југозападним бедемом (Сл. 3/1). На њој се јасно издвајају двије грађевинске фазе (Сл. 4).

Првобитно је била подигнута једнобродна ранохришћанска базилика са дубоком полукружном апсидом на сјевероисточној и улазом, широким 1,40 м, на југозападној страни. Дуга је 21 а широка 8 метара. На базилици су постојала још два улаза. Један на сјеверозападној, широк 0,80 м, и други на југоисточној страни, широк 0,95 м. Бочни улази се налазе ближе унутрашњим раменима апсиде. Уз сјеверозападни зид базилике, у линији са западном фасадом, једновременно је подигнута квадратна крстионица (piscina), димензија 3,55 x 3,45 м.

Зидови базилике и писцине, широки 0,65–0,70 м, рађени су од необрађених или приклеваних каменних блокова слаганих у доста правилне хоризонталне редове спојене кречним малтером. Под базилике је рађен од ломљеног камена у малтером ливу, дебљине 0,10 м, а премазан је водонепропусним малтером црвене боје. Под и малтер на зидовима писцине су рађени у истом, водонепропусном малтеру црвене боје. На основу података добијених на терену поуздано можемо рећи да су у водонепропусном малтеру рађени и наглашени довратници сјеверозападног и југоисточног улаза у наос базилике.

У другој грађевинској фази базилика је скраћена за 4 м, на западној страни, а на југоисточној је призидан анекс за фунерарне потребе (Сл. 4/2, 3а). Овај анекс је широк 4 м, а дуг 15,60 м. Са два попречна зида унутрашњост анекса је подијељена на три просторије везане пролазима остављеним дуж јужног зида базилике. Двије крајње просторије (сјевероисточна и југозападна) су готово исте дужине: 3,65 и 3,50 м, док је централна највећа и дуга је 6,40 м. У овој централној просторији, уз јужни зид базилике (послије зазиђивања бочног улаза у

наос), подигнута је надземна гробница, димензија: 2,80 x 1,65 м. На 0,70 м, висине у односу на малтерни под, унутар гробнице је подигнут одар за сахрањивање, док се канал за оцјеђивање органских остатака пружа дуж југоисточне стране (Сл. 5). Простор за полагање покојника, формирани канал и унутрашњи зидови били су малтерисани водонепропусним малтером црвене боје. Отвор гробнице налазио се на сјевероисточној страни, а од њега је сачуван источни довратник, рађен од блокова сите са жљебом за смјештај камене плоче којом је затварана гробница.

На одру, унутар гробнице, нађени су остелолошки остаци три сахрањена покојника (Сл. 5). На покојнику, који је заузимао средишњи простор, а који је дјелимично дислоциран каснијим сахрањивањима, нађен је један златни привезак у облику крста (Т. И/6) и златна жица савијена у облику стилизоване представе штапа (Т. И/7).

У другој грађевинској фази у апсиди је подигнут синтронос са уздигнутим централним мјестом, које је имало функцију катедре епископис. Тада су извршене и поправке пода на простору око унутрашњих рамена наоса и у апсиди. Простор око објеката, саграђених у другој грађевинској фази, насут је жутом глинастом земљом измијешаном са ситном каменом дробином. Овај набoj, просјечне дебљине од 7 до 10 cm, представља и хронолошку границу између двије грађевинске фазе. Послије спроведених археолошких истраживања, на архитектонским остацима *базилике екстра мурос*, спроведене су конзерваторске мјере са дјелимичним надзиђивањем појединих зидова а формиране су и заштитне капе (Сл. 6).

Базилика интра мурос

Остаци ове базилике налазе се у подграђу, на крајњој источној страни, а смјештени су између двије стијене које су представљале природне одбрамбене куле. И на овом објекту јасно се издвајају двије грађевинске фазе.

Првобитно је била подигнута базилика, димензија 15 x 8,50 м, са апсидом на источној и са три улаза на западној страни (Сл. 7). Централни улаз је широк 1,40 м, док су бочни улази ужи и готово исте ширине, од око 1,00 м. На основу овог тројног улаза можемо само прет-

поставити да је базилика могла бити тробродна, али приликом истраживања нијесмо имали материјалних доказа за ову тврдњу.

На базилици постоји још један пролаз, на јужном зиду, ближе апсиди, који је водио у мањи простор формиран између зида базилике, источног бедемског зида и окомите стијене на јужној страни. Базилика је зидана од већих, приклесаних, камених блокова слаганих у доста правилне хоризонталне редове, спојене кречним малтером. На појединим мјестима јасно се уочавају нивелациони редови, рађени од тањих камених плоча, који су служили за исправку неправилних редова камених блокова. Зидови базилике су широки 0,70 м, а сачувани су у висину од 0,50 на источној, до 1,50 м, на западној страни. Услед тектонских поремећаја и клизања источног бедемског зида апсиде и јужно раме цркве су дјелимично урушени и „склизнули“ су низ падину брда. На малтерном поду базилике јасно се уочавају попречне пукотине које указују на помјерање источних партија објекта. Под цркве је рађен у црвеном, водонепропусном, малтеру док су унутрашњи зидови изравнати слојем бијелог креча. Спољашња зидна платна су фугована малтером бијеле боје.

У другој грађевинској фази, на западној страни базилике, дограђен је нартекс широк 10 а дуг 5 м. Јужни зид нартекса поклапа се са правцем пружања јужног зида базилике, док је на сјеверној страни нартекс шири од наоса и заузима укупну корисну површину ка сјеверној окомитој стијени. Улаз у припрату је приближно у оси централног улаза у наос базилике, и исте је ширине (1,40 м). Дуж јужног зида нартекса подигнута је надземна гробница, слична оној која је откривена у анексу базилике ехтра мурос. Разлика је у томе што је одар за сахрањивање у базилици интра мурос у нивоу пода нартекса, док је у базилици ехтра мурос он издигнут. Ова гробница затечена је девастирана, а у њој су пронађени дислоцирани остеолошки остаци једне старије особе и једне особе млађе старосне доби.

На простору гробнице, и јужног дијела нартекса, под је премазан црвеним, водонепропусним, малтером. Ова подна површина се пружа ка сјеверу и равно се завршава линијом сјеверних довратника врата нартекса и наоса.

На преосталом сјеверном дијелу нартекса под је од набијене црвене глинасте земље. Са правом се може претпоставити да се у сјеверном дијелу нартекса налазио протезис који је од пролаза ка наосу био издвојен лаком дрвеном преградом. На намјену овог простора упућује и археолошки налази од којих се издваја налаз мортаријума (Т. III/3).

У другој грађевинској фази извршене су одређене преправке и у наосу базилике. Затворен је сјеверни улаз тако да се у наос улазило централним пролазом док је јужни омогућавао функционални прилаз гробници. Унутар подужних зидова наоса и на западној страни подигнута је зидана клупа, широка 0,27 и висине 0,60 м, а у апсиди је подигнут синтронос. Сви подови и клупе премазани су црвеним, водонепропусним, малтером док су унутрашњи зидови изравнати бијелим кречним малтером. Висинска разлика између наоса и нартекса, у централном пролазу, ријешена је изградњом два степеника, обложена опеком. Можемо претпоставити да је простор у који се улазило на јужна врата, у једном временском периоду, био пастофорија у којој је, у грађевинском шуту, нађена бравица дио ковчежића (Т. I/10), мала стаклена посуда (Т. III/2) и оловна ампула за свету воду или миро (Т. I/11, 11а). И на овом објекту спроведене су конзерваторске мјере. Простор апсиде је статички обезбијеђен и надзидан у нивоу преосталих зидова базилике.

Стамбени објекти

У досадашњим археолошким истраживањима откривен је дио једног објекта на горњој заравни и дио објекта, прислоњених уз унутрашње платно југозападног бедемског зида.

Откривени објекти се налазе у висини апсиде базилике *ехтра мурос*, на око 45 м, јужно од капије утврђења. Пружају се дуж унутрашњег бедемског зида на површини од око 85 квадратних метара. На овом простору откривени су остаци старијег бедемског зида и остаци објекта прислоњених уз њих. Објекат је димензија: 12 x 7 м. Рађен је у истој техници као и бедем, од приклесаних блокова слаганих у доста правилне хоризонталне редове спојене кречним малтером. Ширина зидова је 0,65 м, а сачувани су у висину од 0,50 до 0,70 м. Може

се претпоставити да је у другој грађевинској фази, приликом подизања новог бедема, обновљен и овај објекат уз који је остао дио првобитног бедема, прислоњен уз унутрашње платно бедем из друге грађевинске фазе. Преко овог објекта, у каснијем временском периоду, подигнут је мањи објекат, димензија: 5,50 x 6,20 м, са зидовима ширине 0,70 м. Уз јужни зид овог објекта и на приближно 7 м, сјеверно од њега подигнута су два слободностојећа паралелна зида, управни на правац пружања бедема. Ови зидови су нешто дебљи, а од бедемског зида пружају се у простор подграђа у дужину од 7,50 м. За разлику од старијих објеката код којих је коришћен кречни везивни материјал, у овој фази објекти су грађени од приклесаног камена спојеног црвенкасто-мрком глиноидном земљом измијешаном са ситнијом каменом дробиниом. Новоизграђени објекат, унутар простора којег фланкирају два зида припада позном средњем вијеку и вјероватно представља тор са шталом или качаром.

Стратиграфија

На основу досадашњих истраживања, анализом покретног археолошког материјала и комбиновањем закључака изведених на основу елемената фортификационе и сакралне архитектуре, могу се издвојити 4 хоризонта живљења на овом утврђењу:

И – припада праисторијским периодима (бронзаном и гвоздеом добу),

II – период од настанка утврђења (средина II вијека н.е.) до времена уништења (средином или у другој половини III вијека н.е.)

III – период обнове утврђења у IV вијеку до напуштања утврђења средином V вијека.

IV – Период поновног коришћења утврђења у VI вијеку до коначног рушења почетком VII вијека.

Предмет овог рада је касноантичко и ранохришћанско утврђење на Самограду али је неопходно напоменути да је стратегијски значај овог припродног рефугијума уочен још у праисторији. Средином II и почетком III вијека на Самограду је подигнуто прво, зидано утврђење. Овом периоду припадају бедеми, ширине 1,40 м, саграђени између стрмих стијена на доњем и горњем платоу. (Мркобрад и Јовановић, 1989: 43, Т. II /1–3). Утврђење је пору-

шено у другој половини III вијека а непосредни повод за страдање овог утврђења није познат. Међутим, из опште слике о збивањима у сусједним областима може се извести претпоставка заснована на регистрованим оставама новца у доба пустошења тадашње провинције Далмације и сусједне Дарданије, у периоду од 230. до 260. године н.е. (Мркобрад и Јовановић, 1989: 43; Мирник, 1981: кат. бр. 149, 157, 195, 231). Један варварски упад, вјероватно готски, може се пратити од Понишавља, преко Косова до Никшића. Може се претпоставити да се на њиховом путу нашло и Полимље па су тада порушена и опљачкана сва утврђења у њему.

На основу керамичког материјала и пронађених бронзаних новчића можемо поуздано тврдити да је утврђење обновљено у IV вијеку, у оквиру организоване обнове утврђења у вријеме Диоклецијана или Константина II (Мркобрад и Јовановић, 1989: 43, Т. III и IV). Од десетак пронађених бронзаних новчића пет је добро очувано и препознатљиво. Два новчића припадају Константину II (306–337), а по један, Констанцију II (324–361), Валенсу (364–378) и Валентинијану I (364–375). У овом периоду изграђени су бедеми ширине 1,70 м на доњој и 1,40 м, на горњој заравни. Тада је акропола од подграђа издвојена бедемом ширине 1,60 м. Изграђена је и нова капија на југозападној страни а може се претпоставити да је интегрисала ону из претходне грађевинске фазе. За овај период живљења на Самограду можемо везати изградњу базилике *екстра мурос* (једнобродна базилика са писцином на сјеверној страни) и изградњу базилике *интра мурос* (базилика са три улаза). На основу расположивог материјала можемо рећи да је утврђење коришћено до средине V вијека. Повод за напуштање овог утврђења није познат.

Утврђење је поново коришћено и обновљено у VI вијеку у оквиру Јустинијанове обнове царства (Мирковић, 1978: 1–8; Николајевић, 1976: 202 и даље). Поуздано можемо тврдити да овом периоду припадају доградње на обје базилике. Базилика *екстра мурос* је скраћена за 4 метра на југозападној страни, порушена је крстионица, а на југоисточној страни призидан је анекс за фунерарне потребе. Унутар базилике на средини синтроноса, у оси апсиде, подигнуто је издвојено епископско сједиште. На

базилици интра мурос дозидан је нартекс са меморијалном гробницом и клупе (супселије) унутар наоса а у апсиди је подигнут синтронос. Овом периоду припада највећи број металних предмета пронађених на Самограду, као и дио керамичког материјала који се издвојен и хронолошки опредијељен приликом првих археолошких истраживања (Мркобрад и Јовановић, 1989: 42, Т. V /1–7). Утврђење је страдало почетком VII вијека.

Налази

У досадашњем периоду нађено је преко 500 предмета који припадају различитим периодима живљења на овом природном рефугијуму који је потом фортификационо уређен и претворен у необично утврђење. Од археолошких налаза који припадају позној антици и раном хришћанству, издвојени су предмети који на најбољи начин репрезентују економски и духовни статус утврђења подигнутог на Самограду.

Фрагмент здјеле

Глина, рађено на витлу, печење; димензије: 8,4 x 5,3 x 0,5 cm; Базилика екстра мурос, Сектор II – Кв. Ц5 / 1.о.с; Полимски музеј Беране.

Датовање: друга половина IV и V вијек.

Фрагмент здјеле са заobljenim recipientom и razvrgačenim, gotovo равним ободом вертикално засјеченим са спољашње стране, рађене од глине са примјесама пијеска, грубе фактуре свијетло окер боје печења (Т. I/1). Најближе аналогије за овај тип здјела налазимо на локалитету Рас-Пазариште код Новог Пазара и на Градини Врсенице код Сјенице.

Аналогије: Поповић, 1999: 95, Т. 46/11; Поповић и Бикић, 2009: 60, сл. 40/2).

Копча

Гвожђе, ковање, савијање; димензије: 2,2 x 0,3 cm; Квадрат: Б1 /Пов.о. с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: IV вијек.

Мала појасна “омега копча” (Сагадин, 1979: 306–307), кружног облика, са крајевима савијеним у волуте које су управне у односу на тијело (Т. III/12). Тијело копче квадратног пресека, недостаје трн за копчање. Сличне

копче су пронађене на Тумбарицама, Шарском кршу код Дуге Пољане и тврђави Рас код Новог Пазара а срећу се на готово свим локалитетима позне антике и раног хришћанства.

Аналогије: Поповић, 1983: 10–11; Поповић, 1999: 111, кат. бр. 81, сл. 58/21.

Фрагмент здјеле

Глина, рађено на витлу, печење; димензије: 7,4 x 4,3 x 0,5 cm; Нађена у базилици екстра мурос, Сектор I – Кв. VIII /3.о.с.; Полимски музеј Беране.

Датовање: друга половина VI и прва половина VII вијека.

Дубока, благобиконична здјела са развраћеним и укошеним ободом, рађена од глине са примјесама пијеска, мрке боје печења. На ободу је украс изведен низом кратких зареза (Т. I/2). Слични примјерци су нађени на Градини Врсенице код Сјенице и на локалитету Рас-Пазариште код Новог Пазара.

Аналогије: Поповић и Бикић, 2009: 72, сл. 49/2; Поповић, 1999: 95, сл. 46/8.

Фрагмент здјеле

Глина, рађено на витлу, печење; димензије: 7,4 x 6,9 x 1 cm; cm; Базилика екстра мурос, базилика екстра мурос, Сектор I / Кв. E 6/6.о.с; Полимски музеј Беране.

Датовање: друга половина IV до прве половине V вијек.

Фрагмент здјеле полулоптасте форме благо разгнута хоризонталног обода, рађене од пјесковите глине, сиво печене боје, маслинасто зелено глеђосаних површина (Т. I/3). Готово идентични примјерци су нађени у Ћуприји и на локалитету Рас-Пазариште код Новог Пазара.

Аналогије: Поповић, 1999: 310, Т. I/12, фиг. 52/3, 4.

Фрагмент крчага

Глина, рађено на витлу, печење, глеђосање; дужина 6 cm, ширина 2,6 cm, дебљина 1,7 cm; Базилика екстра мурос, (Сектор I / Профил E1–F4); Полимски музеј – Беране.

Датује се у V–VI вијек.

Fragment дршке крчага, зеленкасто жуто глеђосаних површина (Т. I/4). Дршка је украшена утиснутим квадратним орнаментом у три вертикална реда. Квадратни орнаменти су укошени, под углом од 45°, тако да формирају вертикална цик-цак ребра. Идентичан примјерак је нађен у Кастел Дијана на Ђердапском Лимесу.

Аналогије: Цвјетичанин, 2006: 98.

Фрагменти лампе

Глина, рађено на витлу, печење, глеђосање; очувана висина 10 цм; Са спољашње стране јужног зида анекса за сахрањивање, Сектор I / Кв. Ф2/3.о.с; Полимски музеј – Беране.

Датовање: од IV до VI вијека.

Три фрагмента постоља лампе на ваљкастој и профилисаној стопи, рађеног од глине са примјесам пијеска, црвене боје печења. Површина је глеђосана зеленкасто жутом глеђи (Т. I/5). Овај тип лампе на стопи је релативно чест налаз на рановизантијским локалитетима. Слични примјерци су нађени на локалитетима дуж дунавског лимеса: Дијани, Михајловцу, Мора Вагеи као и на локалитету Гамзиград код Неготина.

Аналогије: Шпехар, 2010: 94; Томовић, 1986, 40, фиг. 24; Цермановић – Кузмановић и Станковић, 1986: фиг. 8/3; Цвјетичанин, 2006: 105, сл. 9, КАГС 10а.

Крст

Злато, ливење искуцавање, гранулација; висина 3 цм, ширина 1,6 цм, дебљина 0,4 цм; На средњем скелету у гробници која се налази у јужном анексу базилике ехтра мурос, Сектор I / Кв. Е3-Е4/ 2.о.с; Полимски музеј – Беране.

Датује се у период од V до VII вијека.

Привезак у облику крста, рађен од златнога лима са проширеним крајевима, латинског типа (Т. I /6). У средишњем дијелу је лежиште у које је уметнут црвени полудраги камен, највјероватније алмадин. Лежиште је у основи украшено низом ситних златних гранула. Полеђина крста глатка. На горњем дијелу широка округла петља за провлачење ланца, наглашена са три паралелна ребра.

Аналогије: Сличан примјерак постоји у каталогу изложбе музеја у Минхену (Беглеит-буцх зур Аусстеллунг, 2004/2005: 311, пуб. 526).

Привезак

Злато, ливење; висина 2,2 цм; На средњем скелету у гробници која се налази у јужном анексу базилике ехтра мурос Сектор II / Кв. Е3-Е4/ 2.о.с; Полимски музеј – Беране.

Датовање: од V до VII вијека.

Привезак рађен од златне жице, заобљеног пресека, у облику штапа са савијеним задњим дијелом за качење на ланцу или гардероби (Т. I/7). Нађен заједно са већ описаним крстом.

Украсна плочица – копча

Бронза, ливење, урезивање, пунктирање; висина 4 цм, ширина 3 цм.; базилика ехтра мурос Сектор I / Кв. Б5/проширење; Полимски музеј – Беране.

Датовање: VI вијек.

Украсна бронзана плоча правоугаоног облика са наглашеним и избаченим кружним отворима за учвршћивање. У отворима сачувани мали бронзани клинови. Плоча је украшена зонално, урезаним и пунктираним геометријским мотивима (Т. I/8). Могуће је да се ради о дијелу појасне копче.

Ланац полијелеја

Бронза, ливење, ковање; дужина 7,5 цм.; базилика ехтра мурос, Сектор I / Кв. Б3/3.о.с; Полимски музеј – Беране.

Према условима налаза датује се у крај VI или прву половину VII вијека.

Бронзани ланац, дужине 7,5 цм, са алкама савијеним у облику осмице, који се завршава већом куком. (Т. I/9). Вјероватно се ради о ланцу који је носио кандило или полијелеј.

Бравица

Бронза, гвожђе, ковање, искуцавање; висина 5,1 цм, ширина 4,2 цм, дебљина са бравицом 1,2 цм.; са спољашње стране јужних врата базилике интра мурос, Сектор III / Кв. GI/3.о.с; Полимски музеј – Беране.

Датовање: крај VI и прва половина VII вијека.

Мала гвоздена бравица са украсном, квадратном, бронзаном плочом на предњој страни (Т. I/10). Око отвора за кључ украс изведен утискивањем кружића са тачком. На доњем дијелу бронзани затварач кључаонице.

Ампула

Олово – калај, ливење; висина 8,4 цм, ширина рецепијента 6,2 цм, дебљина рецеп. 2,2 цм.;

Са спољашње стране јужних врата базилике интра мурос, Сектор III / Кв. GI/3.ос.; Полимски музеј – Беране.

На основу мјеста налаза датује се у крај VI и прву половину VII вијека.

Ампула за свето Миро или освештану воду, рађена од легуре олова и калаја, са заобљеним цилиндричним вратом и кружним и пљоснатим рецепијентом (Т. I/11). На врату ампуле украс у виду два наспрамно постављена крста док је на тијелу ампуле, са обје стране, у централном дијелу розета или Христограм око којег су радијално распоређени геометријски и вегетабилни мотиви у издвојене радијалне низове. Стиче се утисак да су обје стране ампуле рађене у истом калупу а потом спојене.

Стрелица

Гвожђе, ковање; дужина 5,2 цм.; источно од јужних врата базилике интра мурос, Сектор III / кв. ФII/2.ос.; Полимски музеј – Беране.

Датује се у VI и прву половину VII вијека (Поповић, 1999: 113, сл. 59/4).

Гвоздена тробридна стрелица са кратким трном за насађивање (Т. II/1). Овај тип стрелице азијског је поријекла и на наше подручје стиже са таласима сеобе народа. Биле су у широкој употреби код Авара, а релативно често се срећу на гепидским налазиштима у Панонији. Без сумње користиле су их и ромејске посаде. Налажене су на локалитетима дуж дунавског лимеса а има их и на Царичином граду.

Аналогије: Ковачевић, 1977: 119; Мркобрад, 1980: Т. LXXXI/11–13; Шпехар, 2010:134,

кат. бр.696–708, Т. XXXIX /696,698,703,704,708; Кондић и Поповић, 1977: 212, Т. XXVIII/102.

Стрелица

Гвожђе, ковање; дужина 5,7 цм, ширина листа 1,5 цм.; базилика интра мурос, Сектор III / Кв. C1/2.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: крај VI и почетак VII вијека.

Кратки и широки лист гвоздене стрелице трапезастог облика са трном. (Т. II/2). Као и претходна. Стрелице листоликог типа у типолошком и хронолошком смислу представљају појаве дугог трајања, те се искључиво могу датовати према стратиграфском контексту коме припадају.

Аналогије: Поповић и Бикић, 2009: 81, сл. 57/5.

Новац

Бронза, ковање; димензије 1,8 x 0,1 цм; базилика интра мурос, Сектор II / Кв: VI/1.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Константин I (306–337), (Т. II/3, 3а).

Новац

Бронза, ковање; димензије; димензије: 1,5 x 0,1 цм.; Испред улаза у базилику интра мурос, Кв.: VI/1.о.с; Полимски музеј Беране.

Константин I (306–337), (Т. II/6, 6а).

Новац

Бронза, ковање; димензије: 1,7 x 0,2 цм.; Испред улаза у базилику интра мурос, Сектор II / Кв. VI/1.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Констанције II (324–361) (Т. II/4, 4а), (Поповић, 1991: 60, 117).

Новац

Бронза, ковање; димензије; димензије:1,8 x 0,2 цм.; Испред улаза у базилику интра мурос, Кв.: VI/3.о.с; Полимски музеј Беране.

Валенс (364–378) (Т. II/5, 5а).

Нож

Гвожђе, ковање; дужина 9,8 цм, највећа ширина сјечива 1,3 цм, дебљина 0,4 цм.; са спољашње стране јужних врата базилике интра мурос, Сектор III / Кв. C1/2.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: од IV до VI вијека.

Благо повијени гвоздени нож са једном сјечицом и трном за насађивање (Т. II/7) Уобичајени налаз у касноантичким и рановизантијским утврђењима. Најближе аналогije су ножеви нађени на локалитету Рас-Пазариште код Новог Пазара и Врсеници код Сјенице

Аналогије: Поповић, 1999: 113, 114, сл. 60/1, 8; Поповић и Бикић, 2009: 83, ал. 58/1, 3.

Стрелица

Гвожђе, ковање; дужина 6,8 цм, ширина тулца 0,9 цм.; базилика ехтра мурос, Сектор III / Кв. GII/2.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: крај VI и прва половина VII вијека.

Гвоздена тробридна стрелица са тулцем (Т. II/8). Сличан примјерак потиче са Јелице
Аналогије: Милинковић, 2010: 85–86, сл. 75; Милинковић и Шпехар, 2014: 154, кат. бр. 180.

Свјетиљка

Стакло, слободно дување; очувана дужина 5,2 цм, очувана висина 1,1 цм.; испред базилика ехтра мурос, Сектор I / Кв. E IV/2.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: у V чешће у VI вијек.

Фрагмент цјевасто профилисаног обода свјетиљке рађене техником слободног дувања стакла маслинастозелене боје (Т. II/9). Сличне свјетиљке су нађене у касноантичком утврђењу Врсенице код Сјенице, на локалитету Рас – Пазариште код Новог Пазара. Поред тога фрагменти истих свјетиљки су нађени и на локалитету Златни Камен који се налази јужно од Новог Пазара. Углавном се везују за сакралне објекте (Поповић, 1999: 108).

Аналогије: Поповић и Бикић, 2009: 146, сл. 52/18; Поповић, 1999: 108, сл. 57/13; Иванишевић, 1990: 14–15, сл. 4.

Свјетиљка

Стакло, слободно дување, ливење; очувана дужина обода 8,5 цм, очувана висина 1,5 цм, пречник цјевастог обода 0,4 цм.; са јужне стране базилике ехтра мурос, Сектор I/Кв. Ф II/3.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: од V вијека, мада је присутнија у слојевима VI вијека.

Обод стаклене свјетиљке истовјетан претходно описаној. Са задебљаног обода полазе мале стаклене дршке или кукице које служе за вјешање свјетиљке (Т. II/10). Рађена је техником слободног дувања свјетлозеленог стакла.

Свјетиљка

Стакло ливење; висина 2,5 цм, дебљина 0,6 цм.; базилика ехтра мурос, Сектор I/Кв. FIII – Подница; Полимски музеј – Беране.

Датовање: од V вијека, мада је присутнија у слојевима VI вијека.

Фрагментована дршкица свјетиљке рађене од маслинастозеленог стакла (Т. III/1). Сличан налаз потиче са локалитета Рас-Пазариште код Новог Пазара (Поповић, 1999: 108).

Аналогије: Поповић и Бикић, 2009: 146, сл. 52/18; Поповић, 1999: 108, сл. 57/13; Иванишевић, 1990: 14–15, сл. 4.

Стаклена посуда

Стакло, слободно дување; висина 4 цм, пречник обода 6,6 цм, пречник рецепијента 5 цм,

са спољашње стране јужних врата базилике интра мурос, Сектор III / Кв. GI/3. о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датујемо је у крај VI и прву половину VII вијека.

Стаклена посуда са малим заобљеним рецепијентом и широким разгнутим и задебљаним ободом (Т. III/6). Рађена је техником слободно дуваног, свијетлозеленог стакла
Аналогије: Стаменковић, 2015: 29.

Мортаријум

Крупнозрни камен, клесање, глачање; висина 13 цм, пречник отвора 19 цм.; протезис базилике интра мурос, Сектор III / Кв. CII/2.о.с.; Полимски музеј – Беране.

Датовање: крај VI и почетак VII вијека.

Мортаријум рађен од сивог пешчара крупније гранулације (Т. III/3). Реципијент је коничног облика, глачан са унутрашње стране, споља грубих површина. У висини обода, са спољашње стране, наспрамно су постављене четири дршке полукружног пресека. Најближе аналогije имамо на Тумбарицама и на Градини Јелици.

Аналогије: Милинковић, 1986: 53, Т. VII; Милинковић, 2010: 190, сл. 259; Милинковић, 2017: 151, кат. бр. 218.

Наруквица

Бронза, ковање; пречник 6,4 цм.; јужна некропола, Сектор II / Гроб бр. 2; Полимски музеј – Беране.

Датовање: IV–V вијек.

Бронзана наруквица са отвореним и задебљаним крајевима обрађеним у облику стилизованих змијских глава. Тијело нарукvice плитког полукружног пресека (Т. III/4). Слични примјерци потичу са некрополе античке Дукље.

Аналогије: Цермановић–Кузмановић, Велимировић – Жижић, Срејовић, 1975: 233, сл. 131а).

Прстен

Бронза, ковање; пречник 2 цм.; јужна некропола, Сектор II / Гроб бр. 2; Полимски музеј – Беране.

Датује се у IV–V вијек (Шпехар, 2010: 68, са старијом литературом).

Бронзани прстен рађен од тракастог лима са накнадно причвршћеном, квадратном главом која је украшена са два концентрична круга и тачком у средини (Т. III/5). Сличан прстен са плочастом главом квадратног пресека нађен је на локалитету Рас – Пазариште код Новог Пазара и у Дијани на дунавском лимесу.

Аналогије: Поповић, 1999: 110, сл. 58/13; Шпехар, 2010: 68, кат. бр. 139.

Пршљенак

Камен; висина 1,3 цм, пречник 3,1 цм.; јужна некропола, Сектор II / Гроб бр. 2; Полимски музеј – Беране.

Овај тип налаза датује се у IV вијек.

Пршљенак полулоптастог облика, рађен од тамног камена (Т. III/6, ба). Доња површина је украшена са пет паралелних широко урезаних линија, док је калота украшена са четири паралелне урезане лиње, са по двије у доњем и горњем дијелу. Готово идентичан примјерак нађен је на Тупом кршу код Тутина, а слични су нађени на оближњем Злоступу код Островице, Гамзиграду и у Дијани.

Аналогије: Милинковић, 1985: 52, Т. II/2; Милинковић, 1982: 132; Срејовић, Лаловић и Јанковић, 1983: кат. бр. 221; Шпехар, 2010: 111, Т. XXX/525.

Минђуша

Сребро, ковање, савијање; димензије: пречник 1,6 цм.; јужна некропола, Сектор II / Гроб бр. 1; Полимски музеј – Беране.

Датовање: IV вијек.

Минђуша рађена од танке сребрне жице са петљом за затварање (Т. III/7). На доњој страни висуљак, формираним од намотаја жице и јагодом или неком мањом перлицом на крају висуљка, која недостаје. Датовање извршено на основу осталих налаза.

Аналогије: Цермановић – Кузмановић и сарадници: 234, гроб 51.

Прстен

Бронза, ковање, урезивање, пунктирање, димензије: пречник 2 цм, дебљина 0,1 цм.; објекат уз западни бедем, Сонда В/1.о.с.

Датовање: VI вијек.

Прстен рађен од траке бронзаног лима који се шири ка плочици која недостаје (Т. III/8). Тијело прстена украшено урезаним линијама и пунктирањем. Средином траке низ отиснутих кружића са тачком.

Прстен

Бронза, ливење; димензије: пречник 2,1 цм, дебљина 0,1 цм.; Улаз у акрополу; Полимски музеј Беране.

Датовање: V–VII вијек.

Бронзани прстен са кариком кружног пресјека који је на горњој страни задебљан и проширен тако да формира главу елипсоидног пресјека. Овакав тип ливеног прстена сличан је оном са Градине на Јелици.

Датовање: Милинковић, 2014, 100, кат. бр. 33.

Тег

Бронза, ковање, урезивање; димензије: 2 X 1,9 X 0,5 cm.; Испред улаза у базилику интра мурос, случајни налаз; Полимски музеј – Бера-не.

Датовање: IV–VI вијек.

Бронзани тег квадратног облика са обореним ивицама. На горњој страни дубоко урезан римски број XIV.

Тас

Бронза, ковање, резање, перфорација; димензије: 4,9 x 0,1 cm.; испред базилике интра мурос, Сектор III/Кв. VI /Пов.о.с.; Полимски музеј – Бера-не.

Датовање: IV–VI вијек.

Бронзани тас за вагу, кружног облика са перфорираним отворима за качење ланца.

Вага

Бронза, ковање, савијање, перфорација; Димензије: 15,7 x 0,3 cm.; испред базилике интра мурос, Сектор II / Кв. АИ /3.о.с.; Полимски музеј – Бера-не.

Датовање: IV–VI вијек.

Равна равнорама вага за мјерење ситних предмета, односно драгоценог метала. Сличне ваге су нађене на локалитету Рас – Пазариште у Новом Пазару. Овакав тип ваге често се среће на касноантичким локалитетима.

Аналогије: Поповић, 1999: 116, кат. бр. 160, сл. 67; Бавант, 1990: 244–245, пл. XLIV/300; Љубенова, 1981: 190–191, сл. 143).

Закључак

На основу резултата истраживања можемо претпоставити да Самоград представља важан административни духовни центар у долини Брзаве а посредно и у долини Лима.

Овом долином ишле су важне комуникације у античком периоду (Бојановски, 1987: 138–141), а у средњем вијеку туда је пролазио Зетски пут (*Via de Zenta*) у народу називан *“латинска цада”* (Јиричек, 1951: 108–109). Касније, истом трасом воде средњовјековни каравански путеви за Бихор, Рас и даље ка Поморављу (Гарашанин, 1967: 236–237; Динић, 1937: 121–123).

Ови путеви су у непосредној вези са експлоатацијом рудног богатства Полимља а прије свега планине Бјеласице. Може се претпоставити да је рударство основна економска категорија на овом простору у антици (Душанић, 1980: 23–24) и да је положај урбаних агломерација, фортификација и комуникација био условљен експлоатацијом и дистрибуцијом а можда и прерадом руде. На Бјеласици, у околини Самограда и кањону Брзавске ријеке, приличан је број индикативних топонима који указују на стару рударску активност: Вигњиште, Оловиште, Рупе, Рудине, Рудни поток, Огњишта, Црљевине, Сребреница и други (Губеринић, 1985). У питању су слабо видљиви али препознатљиви трагови рударских ускопа и шахти, зарушених ходника и шљачишта. На могућу експлоатацију руда посредно указују налази малих теразија за мјерење племенитих метала.

Литература

- Баслер, Ђ. (1972). *Архитектура касноантичког доба у Босни и Херцеговини*, Сарајево.
- Бавант, Б. (1999). *Лес петитс објектс*, ин: Царичин град II, Рим – Београд, 191–257.
- Брукнер, О. (1981). *Римска керамика у Југословенском дијелу провинције Доње Паноније*, Београд.
- Бојановски, И. (1987). *Прилози за топографију римских и предримских комуникација и насеља у римској провинцији Далмацији В*, Годишњак ЦБИ, XXV (23), Сарајево, 138–141.
- Цермановић – Кузмановић, А. (1975). *Преглед и типолога керамике у југоисточном дијелу римске провинције Далмације*, Археолошки весник XXVI, Зубана, 68.
- Цвјетићанин, Т. (2006). *Касноантичка глеђосана керамика*, Археолошке монографије 19, Београд.
- Гарашанин, М. (1983). *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд.
- Губеринић, Р. (1985). *Стари трг и рудник Брсково, Трг Брсково на Лиму а не на Тари*. Иванград.
- Иванишевић, В. (1990). *Касноантичко утврђење на Златном Кршу код Новог Пазара*, НПЗ 14, Нови Пазар.

- Јиричек, К. (1951). *Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем веку*. Сарајево, 108–109.
- Динић, М. (1973). Дубровачка средњовековна караванска трговина, ИИЧ III, Београд, 121–123.
- Кондић, В., Поповић, В. (1977). Царичин град – Утврђено насеље у Илирику, Београд.
- Гарашанин, Д., Гарашанин, М. (1967). *Историја Црне Горе II*, Титоград, 236–237.
- Љубенова, В. (1981). *Селиштето от римската и ранновизантијската епоха*, ун: Перник И, Софија, 143–164.
- Лутовац, М. (1973). *Стари градови и утврђења у Полимљу*, Гласник српског географског друштва ЛПШ–1, Београд.
- Лутовац, П. (2009). *Бјеласица и Комови – Нова археолошка истраживања*, Токови, 1/ Беране, 245–256.
- Мијовић, П., Ковачевић, П. (1975). Градови и утврђења у Црној Гори, Београд – Улцињ.
- Милинковић, М. (2017). Градина на Јелици – Ранновизантијски утврђени центар у Илирику, Београд – Чачак.
- Милинковић, М., Шпехар, П. (2014). Градина на Јелици – Тридесет година археолошких истраживања, Чачак.
- Милинковић, М. (2010). Градина на јелици – Ранновизантијски град и средњовековно насеље, Београд.
- Милинковић, М. (1982). Касноантичко утврђење у Островици и Шароњама код Тутина, НПЗ 6, Нови Пазар, 131–140.
- Милинковић, М. (1985). Рановизантијско утврђење на Тупом кршу и околна утврђења у тугинској области, НПЗ 9, Нови Пазар, 47–54.
- Мирковић, М. (1978). *Антистес Стефанус и грађевинска делатност Јустинијановог времена у Полимљу*, Зборник византолошког института XVIII, Београд, 1–8.
- Мирник, И. А. (1981). *Coin Hards in Yugoslavia*, Bar Inte. Ser. 95, Oxford.
- Мркобрад, Д., Јиванивић, А. (1989). Самоград – Археолошка истраживања, НПЗ 13, Нови Пазар, 31–46.
- Мркобрад, Д., Лутовац, П. (1990). Резултати истраживања вишеслојног утврђења Самоград у Полимљу, Гласник српског археолошког друштва 6, Београд, 135–139.
- Мркобрад, Д. (1980). *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Београд.
- Николајевић, И. (1976). Сеоски дани С. Вукослављевића 3, Пријепоље.
- Поповић, М. (1983). *Античко утврђење на Шарском Кршу код Дуге Пољане*, НПЗ 7, 8–14.
- Поповић, М. (1999). *Тврђава Рас*, Београд.
- Поповић, М., Бикић, В. (2009). *Врсенице – касноантичко и српско раносредњовековно утврђење*, Београд.
- Сагадин, М. (1979). *Antične pasne spone in garniture v Sloveniji*, AV XXX, 294–338.
- Срејовић, Д., Лаловић, А., Јанковић, Ђ. (1983). *Гамзиград – касноантички царски дворца*. Галерија српске академије наука и уметности. Београд.